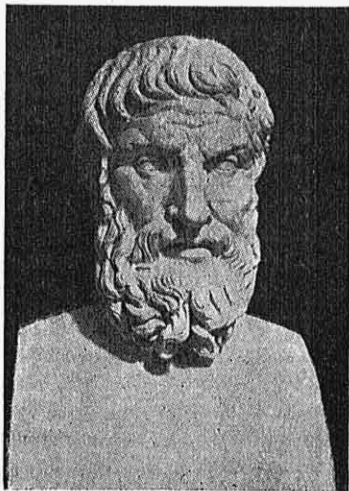

Η ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΟΣ ΣΧΟΛΗ

ὕχι σπανίως ἀκούομεν ἄλλον μὲν νὰ ἐπαινῇ τοῦ δεινός τὴν στωϊκὴν ἀπάθειαν ἢ νὰ ψέγη τὸν κυνισμὸν, ἄλλον δὲ νὰ λέγη περὶ ἑαυτοῦ: «ἐγὼ εἶμαι ἐπικούρειος» ἢ «ἐγὼ προκειμένου περὶ τοιούτων πραγμάτων δὲν θελω νὰ εἶμαι πλατωνικός», χωρὶς οἱ οὕτω λέγοντες νὰ ἔχουν συνήθως σαφῆ ἔννοιαν τῶν ὅρων τούτων οὐδὲ νὰ γνωρίζουν τὴν ἱστορικὴν σημασίαν των. Τῆς ἀγνοίας δὲ ταύτης ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα εἶναι ἢ εἰς τὸ στόμα τῶν πολλῶν διεστραμμένα τῶν λέξεων τούτων χρῆσις. Τοιαύτην διαστροφὴν ἔπαθε ἐν τῇ συνήθει γλώσσει μάλιστα τὸ ὄνομα ἐπικούρειος. Οἱ Ἐπικούρειοι ἐθεωρήθησαν καὶ θεωροῦνται ἀκόμη καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς οἱ φιλόσοφοι τῆς παχυλῆς ἡδονῆς καὶ τῶν ὑλικῶν ἀπολαύσεων οἱ μηδένα ἀναγνωρίζοντες ἠθικὸν κανόνα τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων· ἐκ δὲ τῶν θεολόγων οἱ αὐστηρότερον ἠθικολογοῦντες ὀμιλοῦσι περὶ αὐτῶν μετὰ τινος περιφρονήσεως ἢ σαρκασμοῦ. Ἐπιχειροῦντες λοιπὸν ἐνταῦθα νὰ ὑποτυπώσωμεν

Ἐπικούρειος.

εὐσύνοπτον κατὰ τὸ δυνατόν εἰκόνα τῆς Ἐπικουρείου Σχολῆς, θὰ δυνηθῶμεν ὀρθῶς νὰ κρίνωμεν καὶ ἐπαρκῶς νὰ ἐκτιμήσωμεν αὐτήν, ἐὰν πρῶτον ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἀνεφάνη καὶ ἤκμασεν αὐτή. Διότι εἶναι ἀναντίλεκτος ἀλήθεια, ὅτι ἡ διάφορος τροπὴ, τὴν ὁποίαν κατὰ διαφόρους χρονικὰς περιόδους λαμβάνει ἡ φιλοσοφικὴ διανόησις λαοῦ τινος, ἀπεικονίζει πιστῶς καὶ ἐναργῶς τὰς κατὰ τὰς περιόδους ταύτας ἐπικρατούσας τάσεις, τοὺς πόθους καὶ τὰ συναισθήματα, καὶ καθόλου τὰ ἰδεώδη τοῦ λαοῦ τούτου.

Ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἐπικούρου (241-270 π. Χ.) πίπτει εἰς τὸ μεταίχμιον τοῦ δοκίμου ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν λεγομένων χρόνων, ὅτε παρατηρεῖται μεγάλη μεταβολὴ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τῶν νικῶν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου αἱ μέχρι τοῦδε αὐτοτελεῖς καὶ αὐτόνομοι πόλεις κατέπεσαν εἰς τὴν τάξιν ὑποτελῶν κοινοτήτων ἐντὸς μεγάλου στρατιωτικοῦ κράτους. Ὑπὸ τὰς παρὰ τῶν Διαδόχων ἰδρυθείσας δυναστείας κατήντησαν αἱ πόλεις ἀπλοῦν παίγνιον καὶ τὸ ἔπαθλον τοῦ ἐκάστοτε νικῶντος ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα διαγωνιζομένων μεγάλων κρατῶν χωρὶς νὰ δύνανται αὐταὶ τὸ παράπαν νὰ ἐπιδράσωσιν εἰς τὸν τοιοῦτον ἀγῶνα. Αἱ δὲ κατόπιν ἀσθενεῖς τούτων ἀπόπειραι, ὅπως διὰ τῆς ἰδρύσεως συμπολιτειῶν ἀναλάβωσι τὴν παλαιὰν ἀνεξαρτησίαν των, κατεπνίγησαν ὑπὸ τῆς ὀργανωμένης δυνάμεως τῆς Ρώμης. Τὸ σύστημα, διὰ τοῦ ὁποίου Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐνόμιζον, ὅτι δύνανται νὰ πραγματώσωσι τὰ πολιτικὰ ἰδεώδη των, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ μάλιστα ἦτο δυνατόν κατ' αὐτοὺς νὰ παιδευθῇ ὁ ἄνθρωπος κοινωνικῶς καὶ νὰ αναπτύξῃ πάσας αὐτοῦ τὰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις, τὸ σύστημα τοῦτο ἦτο ἡ πόλις. Ἡ μορφή λοιπὸν τῆς πόλεως διετηρήθη μὲν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἐπὶ πολὺ εἰσέτι, ἀλλὰ σκιώδης πλέον καὶ ἄμοιρος ζωτικοῦ πνεύματος. Αἱ τύχαι λαῶν καὶ κρατῶν κρίνονται ἀλλαχοῦ, ἰδίᾳ εἰς τὰς αὐτὰς τῶν ἡγεμόνων, ἐν ᾧ εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὁ ἄλλοτε ἔντονος καὶ πλήρης διαφέροντος δημόσιος βίος καταπίπτει εἰς ἄτονον, ἀδιάφορον καὶ περιορισμένην ἀστικὴν ζωὴν. Ἡ διοίκησις τῶν

κοινωνῶν πραγμάτων συγκεντροῦται εἰς χεῖρας ὀλίγων ἐξεχόντων ἀνδρῶν καθίσταται ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ἐνεργείας καὶ ἀπὸ τῶν διαθέσεων καὶ τῶν φρονημάτων τῶν αἰτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ομάδων.

Τὴν ἀπὸ τῆς πολιτείας ἀπόσχισιν τοῦ αἰτόμου, τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχον κηρύξει μερικοὶ τῶν Σωκρατικῶν φιλοσόφων, οἱ Κυρηναῖκοι καὶ μάλιστα οἱ Κυνικοί. Ἄλλ' ἡ ἰδέα τῆς πόλεως καὶ τῆς πατρίδος ἦτο τότε τόσον ζωηρὰ καὶ τόσον βαθέως ἐρριζωμένη, ὥστε τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο ἐγένετο εἰς ὅτα μὴ ἀκούοντων, αὐτοὶ δὲ οἱ κηρύττοντες ἐνομίζοντο ὡς ἰδία τάξις παραδόξων τινῶν καὶ ἀλλοκότων ἀνθρώπων, θελόντων νάντιδρῶσιν πρὸς τὴν ἔλλογον καὶ καθεστῶσαν τάξιν τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ νῦν ἡ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον ἀποχώρησις κατέστη ἀνάγκη ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐπιτασσομένη. Τῷ ὄντι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἦλθε πλέον τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὁ ἀπ' ἀλλήλων χωρισμὸς δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, πρὸς ἡμᾶς μὲν σήμερον οἰκεῖος, πρὸς δὲ τοὺς παλαιοὺς Ἕλληνας σχεδὸν ἄγνωστος, νῦν τὸ πρῶτον καθωρίζετο ὡς γεγονός. Βίος ὅλως ἰδιωτικὸς καὶ πρὸς τὰ κοινὰ πράγματα ἀδιάφορος ἦτο ἀπὸ τοῦδε οὐχὶ ἐξαιρέσεις ἀλλὰ κανῶν, οὐχὶ ἡ παράλογος προαίρεσις ὀλίγων ἀντιδρώντων, τοῦ Ἀριστίππου ἢ τοῦ Διογένης, ἀλλ' ὁ ἀπαραίτητος κλῆρος τῆς μεγάλης ομάδος τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ θέσμια καὶ οἱ νόμοι καὶ τὰ παραδεδομένα ἔθιμα τῆς πόλεως ἦσαν πρότερον διὰ τὸ αἰτομον ἢ μεγίστη ἐξουσία καὶ εἶχον τὸ μέγιστον κῦρος, καθ' ὅσον ἐκ τούτων ἐξηρτάτο ἡ εὐδαιμονία του· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἀπομονούμενος ὁ ἀνθρωπος καὶ μὴ βλέπων πλέον μήτε τὴν εὐτυχίαν του μήτε τὴν δυστυχίαν του συνδεδεμένην πρὸς τὴν τῆς πόλεως, ἀναγκάζεται ἐν ἑαυτῷ νάναζητήσῃ τὰ μέσα τῆς ἰδίας σωτηρίας καὶ νὰ ἐπερωτήσῃ αὐτὸς ἑαυτὸν, πῶς δύναται καθ' ἑαυτὸν νὰ ζῆ καὶ νάποθνήσκη.

Ἡ εἰς τὸν δημόσιον βίον ἐπελθοῦσα μεταβολὴ κατέστησεν ἐπείγουσαν τὴν χρεῖαν φιλοσοφικῆς θεωρίας δυναμένης νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ στερεώσῃ τὸ αἰτομον ἐν τῇ μονώσει του καὶ νὰ προσποίησῃ εἰς τὸν βίον αὐτοῦ ἐνότητα, δύναμιν καὶ στα-

θεράν κατεύθυνσιν. Ἡ φιλοσοφία πρακτικὸν χαρακτηῖρα ἀπὸ τοῦδε λαμβάνουσα προσπαθεῖ νᾶνεύρῃ τὴν ἐπιζητουμένην εὐδαιμονίαν εἰς τὴν πρὸς τὰ ἔξωτερικὰ πράγματα καὶ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον πρέπουσαν σχέσιν τοῦ ἀτόμου, εἰς τὴν ψυχικὴν γαλήνην καὶ ἡρεμίαν τοῦ ἀνθρώπου καταφεύγοντος εἰς ἑαυτὸν, συγκεντρουμένου εἰς ἑαυτὸν καὶ ἀποκρούοντος πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ τὸν ταραττῇ καὶ νὰ τὸν λυπῇ. Τὴν τοιαύτην εὐδαιμονίαν ἐπιδιώκουσιν ὡς ὕψιστον σκοπὸν ἀμφοτέραι αἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμάζουσαι φιλοσοφικαὶ σχολαί, ἡ τῶν Στωϊκῶν καὶ ἡ τῶν Ἐπικουρείων, ἀλλ' ἕκαστέρα δι' ἰδίας ὁδοῦ, ἡ μὲν διὰ τῆς ἀπαθείας, ἡ δὲ διὰ τῆς ἀταραξίας.

Παραβαλλόμενος ὁ Ἐπικουρισμὸς πρὸς τὰ προηγούμενα φιλοσοφικὰ συστήματα ἔχει οὐσιώδη τινὰ διαφοράν. Οἱ πρότερον φιλοσοφήσαντες, Ἀναξαγόρας, Δημόκριτος, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, ἡρεύνησαν τὸν ὕλικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον καὶ ἔλυσαν παντοῖα προβλήματα, ἀλλ' ἐκ τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων ἐκείνων προέκυψαν νέα προβλήματα πρὸς ἐπίλυσιν καὶ παρὰ τὰ ὑπ' ἐκείνων ἡρευνημένα κατελείφθη εἰς τοὺς ἐπιγόνους τὸ στάδιον ἐλεύθερον πρὸς νέαν ἔρευναν. Ἡ Ἐπικουρεία δ' ὅμως φιλοσοφία εἶναι στερεῶς περιεκλεισμένον σύστημα ἀρχῶν καὶ δογμάτων μηδεμίαν ἀλλοίωσιν ἢ ἐπέκτασιν ἐπιδεχομένων. Τῷ ὄντι ὁ Ἐπικουρισμὸς ἔχει, εἴπερ τι καὶ ἄλλο φιλοσόφημα, τὸν χαρακτηῖρα ἀπηρητισμένης αἰρέσεως, παραμενούσης σχεδὸν ἀναλλοιώτου διὰ τῶν αἰώνων παρὰ τὰς ἐπελθούσας βαθείας κοινωνικὰς μεταβολάς. Ἡ ὀρθοδοξία ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ διαμένει ἀκίνητος· οὐδεμία δὲ θρησκευτικὴ αἵρεσις ἢ ἐκκλησία παρέμεινε τόσον πιστὴ εἰς τὰς πρώτας αὐτῆς ἀρχάς, ὅσον ὁ Ἐπικουρισμὸς. Οἱ ἀπλοῖ ἐκείνοι τύποι, ἐν οἷς ὁ μέχρι θείας λατρείας ὑπὸ τῶν μαθητῶν τιμώμενος Σχολάρχης περιέλαβε καὶ κατέκλεισε τὴν διδασκαλίαν του, μετεβιβάζοντι μεθ' ὅλου τοῦ κύρους των ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ὡς ἄρθρα πίστεως. Αἰτία δὲ τοῦ χαρακτηῖρος τούτου τῆς Σχολῆς ἦτο αὐτὸς ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός, τ. ἔ. νὰ ἐμπούσῃ εἰς τὸ ἀτομον γαλήνην καὶ ἀταραξίαν, νᾶσφα-

λίση ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὴν εἰρήνην ἐκείνην τὴν ἄθικτον καὶ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ πάσης ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν στενοχωρίας. Ὑπηρετικὴ δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου ἐθεωρήθη ἡ φιλοσοφία, ἐφ' ὅσον ἠδύνατο νὰ θεραπεύεται οὐχὶ καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ὡς, μέσον πρὸς τὸν ἐπιζητούμενον σκοπόν. Μόνον λοιπὸν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἀπῆτει ὁ Ἐπίκουρος παρὰ τῶν τροφίμων νὰ γνωρίζωσι τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν στηρίζεται ὁ ὕλικὸς κόσμος, νὰ μανθάνωσι τὰς πρώτας πηγὰς τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ νὰ δύνανται νὰ καθορίζωσι καὶ νὰ ἐκτιμῶσι τὰς ἀξίας τὰς κανονίζούσας τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν.

*
* *

Φυσικὴ θεωρία τοῦ Ἐπικούρου. Ὁ Ἐπίκουρος, καταγόμενος ἐκ γονέων Ἀθηναίων, ἐγεννήθη καὶ ἐπαιδεύθη ἐν Σάμῳ, μετὰ παντοίας δὲ περιπλανήσεις ἐγκατέστη ἐν Ἀθήναις, ὅπου εἰς τοὺς περιφήμους κήπους, κειμένους πρὸ τοῦ Διπύλου καὶ ἐγγὺς τῆς Ἀκαδημίας ἴδρυσεν τὴν Σχολὴν του. Ἐν Σάμῳ λοιπὸν ἤδη μυηθεὶς διὰ τοῦ διδασκάλου του Ναυσιφάνους τοῦ Τηΐου τὴν περὶ φύσεως Δημοκρίτειον θεωρίαν, ἠρμήνευεν τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου διὰ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ χώρου. Ὑπαρξιν πραγματικὴν ἔχουσι μόνον τὰ ἄτομα, ὕλικὰ σωματῖα ἀγέννητα, ἀδιαίρετα, καὶ ἀμετάβλητα, τῶν ὁποίων μόναι ἰδιότητες εἶναι τὸ βάρος, τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα. Ἐκ τῆς δινώδους κινήσεως τῶν ἀτόμων συνενουμένων καὶ ἀπωθουμένων παρήχθη ἡ ἄπειρος πληθὺς τῶν κόσμων· τῆς τοιαύτης κινήσεως ἐπακολούθημα εἶναι ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Πλήν δὲ τῶν ἀτόμων ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὑπάρχει ὁ κενὸς χώρος (ἀναφῆς φύσις), οὗ ἄνευ οὐδεμία κίνησις θὰ ἦτο δυνατή. Ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλαμβανόμεθα, χρῶμα, ἡχον, γεῦσιν, ὄσμην κτλ., ἦτοι τὰς ποιότητας τῶν πραγμάτων μεταθέτει ὁ Ἐπίκουρος εἰς αὐτὸ τὸ γινῶσκον ὑποκείμενον, τ. ἔ. θεωρεῖ οὐχὶ ἐξ ἀντικειμένου ἰδιότητας τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀποτελέσματα τῆς συγκρούσεως τῶν ἀτόμων τῶν πραγμάτων πρὸς τὰ ἄτομα τῶν αἰσθητη-

ρίων ὀργάνων. Διότι τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν ἡρμήνευεν ὁ Ἐπίκουρος, ὅπως καὶ ὁ Δημόκριτος, διὰ τῶν ὑλικῶν τύπων ἢ εἰδῶλων, ἅτινα συνεχῶς ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῆς ἐπιπολῆς ἤτοι ἐπιφανείας τῶν σωμάτων.

Διὰ τῆς σπουδῆς τῆς φύσεως ἓνα ἐπεδίωκε σκοπὸν ὁ Ἐπίκουρος, νὰ ἐμπούσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀταραξίαν, νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸν παντὸς φόβου καὶ πάσης ἀνησυχίας προερχομένης ἐκ τῆς φύσεως καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῶν ἐκτάκτων φαινομένων, ἐκλείψεων σελήνης καὶ ἡλίου, σεισμῶν, καταιγίδων, καὶ τῶν τοιούτων, τὰ ὅποια συνήθως οἱ πολλοὶ νομίζουσιν ἀποτελέσματα τῆς θελήσεως ὑπερφυσικοῦ τινος ὄντος. Ὁ δὲ σκοπὸς ἐπιτυγχάνεται, εὐθύς ὡς ὁ ἄνθρωπος πεισθῆ, ὅτι τὰ φυσικὰ γεγονότα προέρχονται ἐκ φυσικῶν αἰτίων. Ἐν τῇ μηχανικῇ ἀλληλουχίᾳ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, ἐν τῇ δὴν ἑκείνῃ τῶν ἀτόμων, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ὁ κόσμος, οὐδεμία ὑπάρχει πρόνοια, οὐδεὶς σκόπιμος προορισμὸς, καὶ τὸ σκόπιμον αὐτὸ ἐν τῇ φύσει εἶναι ἐπακολούθημα μηχανικῆς ἀνάγκης. Ἄς ἐρμηνεύῃ, ὅπως ἕκαστος θέλει, τὰ τὸν ἄνθρωπον ταράσσοντα ἢ καταπλήσσοντα φυσικὰ φαινόμενα, μόνον ὁ μῦθος (οὕτως ἀποκαλεῖ ὁ Ἐπίκουρος τὴν Πρόνοιαν τῶν Στωϊκῶν) πρέπει νὰ γίνῃ ἐκποδῶν, τ. ἔ. ἢ δοξασία, ὅτι τῶν φαινομένων ἐκείνων αἰτία εἶναι ὀργὴ τις ἢ εὐμενὴς θεότης.

Ὅτι ὑπάρχουσι θεοί, δὲν ἀρνείται ὁ Ἐπίκουρος ἄς λατρεύμεν μάλιστα, παραινεῖ οὗτος, αὐτοὺς ὡς τοὺς τελείους τύπους τοῦ μακαρίου βίου. Ἄλλὰ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς οὔτε περὶ ἡμῶν μεριμνῶσιν οὔτοι οὔτε περὶ τοῦ κόσμου. Ἄνθρωποι εἶς ὄντες ἔχουσι σώματα αἰθέρια ἐκ λεπτοτάτων συγκεῖμενα ἀτόμων. Ἄπειροι τὸ πλῆθος, κἀθηνται εἰς τὰ μετακόσμια, τ. ἔ. εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν ἀπειρῶν κόσμων κενοὺς χώρους. Ἀφθαρτοὶ καὶ ἀπηλλαγμένοι πάσης φροντίδος (ἀλειτούργητοι) καὶ ὑπέρτεροι πάσης λύπης διάγουσιν ἐν ἁρμονικῇ πρὸς ἀλλήλους ἀναστροφῇ βίον μακαριστὸν καὶ εἶναι πρότυπα εὐδαίμονος ἀνθρωπίνου βίου εἶναι ἰδεώδης τις καὶ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον μεταπεποιημένη κοινωνία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, εἶναι οἱ ρεῖτα ζῶντες θεοὶ τοῦ Ὀμήρου, ἔχοντες καὶ μίαν ἐπὶ πλεόν ἀρετὴν, νὰ μὴ ἀναμειγνύ-

ονται εἰς τὰ ἐγκόσμια. Τοὺς θεοὺς ἄρα δὲν δρφείλομεν νὰ φοβώμεθα, ἀλλ' εὐλαβῶς νὰ ποθανυμάζωμεν. Ἡ δὲ τοῦ λαοῦ περὶ θεῶν δόξα εἶναι τόσον ἄτοπος, ὥστε ἀσεβῆς κατὰ τὸν Ἐπίκουρον εἶναι οὐχί, ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων.

Ἄλλὰ καὶ ἡ πίστις περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς πόσου φόβου γίνεται πρόξενος εἰς τοὺς ἀνθρώπους! Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἐπίκουρος προσπαθῶν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐκριζώσῃ τὰς περὶ ζῆδου καὶ μελλούσης κρίσεως τῶν ψυχῶν δοξασίας ὡς μωρὰν δεισιδαιμονίαν, ἐδίδασκεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὑλικὴ (οἱ λέγοντες ἄσώματον εἶναι τὴν ψυχὴν ματαιάζουσιν· οὐδὲν γὰρ ἂν ἡ δύνατο οὔτε ποιεῖν οὔτε πᾶσχειν, εἰ ἦν τοιαύτη), εἶναι οὐσία ποιοῦ ἀερώδους, ἐκ λεπτοτάτων ἀτόμων συννεσῶσα καὶ διὰ τοῦ ὄργανισμοῦ διήκουσα ¹. Ἡ ψυχὴ ἄρα δὲν εἶναι ἀθάνατος· τὰ συνιστῶντα αὐτὴν ἄτομα κατὰ τὸν θάνατον διαλύονται, μετὰ δὲ τὴν διάλυσιν τῶν ἀτόμων οὐδὲν πλέον αἰσθημα ὑφίσταται. Ὁ δὲ θάνατος εἶναι στέρησις αἰσθησεως.

Ἐπιμόνως προσπαθεῖ ὁ Ἐπίκουρος νὰ παλλάττῃ τοὺς τροφίμους ἀπὸ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. «Νὰ συνηθίζῃς εἰς τὴν γνώμην, ὅτι δὲν εἶναι τίποτε δι' ὑμᾶς ὁ θάνατος· διότι πᾶν ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἔχει τὴν βάσιν του εἰς τὴν αἰσθησιν· στέρησις δ' αἰσθησεως εἶναι ὁ θάνατος. Τὸ φρικωδέστατον τῶν κακῶν, ὁ θάνατος δὲν εἶναι τίποτε δι' ἡμᾶς, διότι, ὅταν μὲν ἡμεῖς ὑπάρχωμεν, ὁ θάνατος δὲν εἶναι παρῶν, ὅταν δὲ ὁ θάνατος εἶναι παρῶν, τότε ἡμεῖς δὲν ὑπάρχομεν.» Τὸ

¹) Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ F. A. Lange (Ἱστορία τοῦ ὑλισμοῦ, σελ. 91): Ὑλιστῆς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων θάπεκροσε μετὰ περιφρονήσεως τὴν ὑπαρξιν τοιαύτης ψυχῆς. Δοξασίαι τιαῦται ὑπάρχουσι νῦν σχεδὸν μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν δυϊστῶν· ἄλλως δ' ὅμως εἶχε τὸ πρᾶγμα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐπικούρου, ὅτε οὐδὲν ἦτο γνωστὸν οὔτε περὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ νευρικοῦ συστήματος οὔτε περὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἔγκεφάλου. Ἡ ὑλικὴ ψυχὴ τοῦ φιλοσόφου τούτου εἶναι μέρος δλοκληρωτικὸν τῆς ζωῆς τοῦ σώματος καὶ οὐχί ὄν ἑτερογενές, οὐχί αὐτοτελές οὐδ' ἐπιζῶν εἰς τὸ σῶμα.

κατὰ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου κήρυγμα τοῦ Ἐπικούρου προσλαμβάνει ἐνίοτε μεγαλοπρέπειαν καὶ ὕψος θρησκευτικόν. Παριστᾷ λ.χ. τὴν φύσιν λέγουσαν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος γίνεται περίφοβος καὶ ἀγωνιᾷ, ὅταν ἐννοήσῃ τὸν θάνατον: «Διὰ τί στενάζεις καὶ κλαίεις; Ἐὰν ἡ ζωὴ σου ὑπῆρξεν γλυκεῖα, ἐὰν τάγαθὰ πάντα, ὅσα ἔλαβες, δὲν ἐξέρρευσαν ἀπὸ σοῦ ὡς ἀπὸ τεθραύσμενου ἀγγείου, διὰ τί δὲν σηκώνεσαι ἐκ τοῦ συμποσίου ὡς κεκορησμένος δαιτυμῶν οὐδ' εἶσαι ἔτοιμος διὰ τὴν ἀνάπαυσιν, τὴν ὁποῖαν οὐδὲν ταράσσει πλέον; Ἄλλ' ἐὰν ὅσα ἀπέλαυσες, πάντα διέρρευσαν ἀπὸ σοῦ καὶ διεχύθησαν, ὁ δὲ βίος σου βλάβη μόνον εἶναι καὶ δυστυχία, διὰ τί ἐπιζητεῖς νέας ἀπωλείας καὶ δὲν προτιμᾷς νὰ ἐπιθέσῃς τέλος εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὰς λύπας;»

*
* *

Μετὰ τοὺς Κυρηναίκοις ὁ ἀπὸ τῆς Σχολῆς τοῦ Πλάτωνος ὀρμώμενος Εὐδοξος ὁ Κνίδιος πρῶτος διετύπωσεν ὀξέως καὶ μετ' ἀκριβείας τὸ δόγμα, καθ' ὃ ἐν μόνον ἀγαθὸν ὑπάρχει, οὗ πάντα ἔλλογα καὶ ἄλογα ἐφίενται, ἡ ἡδονή, ἐν δὲ μόνον κακὸν παρὰ πάντων φευκτόν, ἡ λύπη. Τὰ συναισθήματα ταῦτα εἶναι τὰ κανονίζοντα τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι αἱ ἀξίαι αἱ καθορίζουσαι τὸ πράττειν. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης στηρίζει καὶ ὁ Ἐπίκουρος τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ σύστημα συμφώνως καὶ πρὸς τὴν ὅλην περὶ κόσμου θεωρίαν αὐτοῦ. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἀνήκῃ μόνον εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, αἱ ἡδοναὶ αὐτοῦ καὶ αἱ λύπαι ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσι. Οὐχὶ δὲ ὁ λόγος ὡς τοιοῦτος, ἀλλὰ τὸ συναίσθημα εἶναι πηγὴ τῆς ἡμετέρας εὐδαιμονίας. Πᾶν ζῶον ἐπιδιώκει φυσικῶς καὶ ἀδιδάκτως τὴν ἡδονὴν καὶ φεύγει τὴν λύπην. Ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ μακαρίου βίου. Τὸ ἡδέως ζῆν εἶναι ὁ ἀπόλυτος καὶ μόνος σκοπὸς τοῦ βίου. Δραστικώτατα δὲ τοῦτο ἐξεδήλωσεν ὁ Ἐπίκουρος εἰπών: προσπτύω τῷ καλῷ καὶ τοῖς κενῶς αὐτὸ θαυμάζουσι, ὅταν μηδεμίαν ἡδονὴν ποιῇ. Τὰ πρῶτα συναισθήματα τὰ ἀμέσως ἐναργῆ, τὰ

ὅποια ὁ εἰς τὴν ζωὴν ἐρχόμενος ἄνθρωπος δοκιμάζει, εἶναι ἢ σωματικὴ ἡδονὴ καὶ ἢ σωματικὴ ἀλγηδών. Ὅτι ταῦτα εἶναι τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀληθὲς κακὸν ἐτόλμησεν ὁ Ἐπίκουρος νὰ ἐκφράσῃ ἐν τῇ δεξιᾷ πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας πολεμικῇ εἰπών: « ἀρχὴ καὶ ρίζα παντὸς ἀγαθοῦ ἢ τῆς γαστρὸς ἡδονή· καὶ τὰ σοφὰ καὶ τὰ περισσὰ ἐπὶ ταύτην ἔχει τὴν ἀναφοράν». ¹

Ἄλλ' εἰς τὰ κατ' αἰσθησιν συναισθήματα συμπαρίσταται αὐστηρὸς τούτων ρυθμιστὴς ὁ νήφων λογισμὸς, ἢ φρόνησις. Ἡ ὅλη δὲ τοῦ Ἐπικούρου προσπάθεια τείνει εἰς τὸ νὰ συνάψῃ εἰς ἀδιάσπαστον ἐνότητα ἡδονὴν καὶ φρόνησιν. Ἐὰν τοῦ βίου σκοπὸς εἶναι αἱ ἡδοναί, τῆς φρονήσεως ἀπαραίτητον ἔργον εἶναι νὰ ἐξετάζῃ, πῶς ταύτας ὅσον τὸ δυνατόν κάλλιστα καὶ πρὸς τὸν αἰσθητικὸν βίον προσφορώτατα δυνάμεθα νὰ σκῶμεν. Ἡ διάνοια εἶναι ἢ προβάλλουσα τὸ στιγμιαῖον συναισθημα εἰς τε τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον καὶ διὰ τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῆς ἐλπίδος γεννῶσα παρὰ τὸ συναισθημα ἐκεῖνο ἰσοδύναμον εὐδαιμονίαν· διὰ τῆς διανοίας εἶναι δυνατόν νὰ συμμετρῶνται ἡδοναί καὶ λῦπαι, ἀφ' οὗ ὁ ἀνθρώπινος βίος εἶναι φύσει οὕτω διατε-

¹) Ταῦτα λέγων ὁ Ἐπίκουρος, οὐδόλως ἐννοεῖ ὅτι ἢ ἐκ τῆς τροφῆς ἡδονὴ εἶναι ἢ τελειοτάτη, ἢ ἡδονὴ οὕτως εἰπεῖν ἐν τῇ ἐξανθήσει της· ἀλλ' εἶναι τὸ σπέρμα, ἢ ρίζα καὶ ἢ πρώτη ἀρχὴ αὐτῆς. Οὕτως ὁ Δημόκριτος ἔλεγεν ὅτι ἢ αἰσθησις τῆς ἀφῆς εἶναι ἢ ἀρχὴ πύσης γνώσεως χωρὶς νὰ θέλῃ διὰ τοῦτο νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ ἀπτικά αἰσθήματα ἀποτελοῦσι τὴν ὑπερτάτην γνῶσιν. Ἡ τῆς γαστρὸς ἡδονὴ εἶναι ἢ στενωτάτη, ἀλλὰ καὶ ἢ στερεωτάτη ἡδονή, βάσις πασῶν τῶν ἄλλων, βάσις πάσης αἰσθητικῆς ζωῆς καὶ συνακολούθως, κατὰ τὴν ἐπικούρειον διδασκαλίαν, παντὸς ἀγαθοῦ. «Τὰ σοφὰ καὶ ὑψηλὰ πράγματα λέγει προσέτι ὁ Ἐπίκουρος, «εἰς ταύτην τὴν ἡδονὴν ἀναφέρονται.» Ἄλλὰ δὲν ἀκολουθεῖ ἐκ τούτου, ὅτι τοιαύτη ἡδονὴ ἀποτελεῖ μόνη καθ' ἑαυτὴν τὴν σοφίαν καὶ τὸ ἀγαθόν, οὐδ' ὅτι ὁ Ἐπίκουρος σταματᾷ εἰς αὐτὴν ὡς εἰς τὸ ὕψιστον τέλος· οὐχί, δὲν εἶναι τὸ ὕψιστον τέλος, ἀλλ' ὅμως εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὄρος πάσης ἄλλης ἡδονῆς, παντὸς ἄλλου τέλους· εἶναι τὸ γόνιμον σπέρμα, ἐξ οὗ κατὰ τὸν Ἐπίκουρον παραφύονται πάντα τὰ ἀγαθὰ, πᾶσαι αἱ ἡδοναί (M. Guyau, La morale d'Épicure, σελ. 33).

ταγμένος, ὥστε ἡδονή τις νάποβάλλῃ τὴν πάντοτε ὑπάρχουσαν ἰδίαν ἀξίαν ἔνεκα τῆς ἐπακολουθούσης λύπης. Ἐπικούρειος οὐδέποτε θὰ παραβιάσῃ τὴν καθιεστώσαν τάξιν τοῦ δικαίου ἔνεκα ἡδονῆς τινος, διότι οὐδέποτε εἶναι βέβαιος, ὅτι δὲν θὰ τὸν καταλάβῃ ἡ πρέπουσα τιμωρία, ὃ δὲ φόβος τῆς τιμωρίας εἶναι χειρότερος ἢ αὐτὴ ἡ τιμωρία.

Ἐὰν ἡ φρόνησις καὶ ὁ λόγος εἶναι ὁ ρυθμιστὴς καὶ ὁ κατ' εὐκαιρίαν βοηθὸς τῶν ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, αἱ ἀρεταὶ οὐδεμίαν ἔχουσιν αὐτοτελεῆ ἀξίαν, εἶναι οὐχὶ σκοπός, ἀλλὰ μέσον ἀσκεῖ ταύτας ὁ ἄνθρωπος χάριν τῆς ἀπὸ τούτων πηγαζούσης ἡδονῆς. Διὰ τῆς φρονήσεως τέλος περιορίζονται αἱ φυσικαὶ καὶ αἱ ἀναγκαῖαι ἐπιθυμίαι, διδάσκεται ὁ ἄνθρωπος, πόσον ὀλίγων εἶναι ἐνδεής· κατανοεῖ ὅτι τράπεζα πολυτελεῆς εἶναι τόσον ἡδεῖα, ὅσον καὶ λιτὸν φαγητόν, ὅταν ἀφαιρεθῇ τὸ ἀλγεινὸν αἰσθημα τῆς πείνης (οὔτε λιτοὶ χυλοὶ ἴσην πολυτελεῖ διαίτη τὴν ἡδονὴν προσφέρουσιν, ὅταν ἅπαν τὸ ἀλγοῦν κατ' ἐνδειαν ἐξαιρεθῇ)· μανθάνει ὅτι πολλαὶ μὲν φυσικαὶ ἐπιθυμίαι οὐδόλως λυποῦσι μὴ ἱκανοποιούμεναι, πολλαὶ δὲ οὐδ' εἶναι φυσικαί, ἀλλ' ἀπλᾶ φαντάσματα. Οὕτως ἡ ἡδονή, ἣτις ὀφείλει νὰ εἶναι τέλος καὶ σκοπὸς τοῦ μακαρίως ζῆν, κατὰ μικρὸν ἀποκαθαιρομένη γίνεται ὅλως διάφορος τῆς ἡδονῆς, ἣς ἡ ἀξία εἶναι ἐναργής (ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ἀλλὰ τὸ μῆτε ἀλγεῖν κατὰ τὸ σῶμα μῆτε ταράττεσθαι κατὰ τὴν ψυχὴν). Τὸ θετικὸν συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀρνητικὴ κατάστασις, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς λύπης, ἡ ἀλυπία, καὶ ἐπειδὴ αὕτη δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ, μόνον ἐὰν ἡ φρόνησις κρατῇ τῶν ἐπιθυμιῶν, τὸ φρονίμως καὶ τὸ ἡδέως ζῆν εἶναι ἀπ' ἀλλήλων ἀχώριστα.

Μόνον ἐν βίῳ, τὸν ὁποῖον διέπει ἡ φρόνησις, δύναται νὰ καταστῇ ὁ σοφὸς ἥτοι τὸ πεπαιδευμένον ἄτομον ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν ἐναλλαγῶν καὶ ἰδιοτροπιῶν τῆς τύχης (βραχεῖα σοφῶ τύχη παρεμπίπτει, τὰ δὲ μέγιστα καὶ κυριώτατα ὁ λογισμὸς διώκηκε). Τοσαύτη δὲ εἶναι ἡ τοῦ

λογισμοῦ ἀξία, ὥστε «κρεῖττον εὐλογίσιως ἀτυχεῖν ἢ ἀλογίσιως εὐτυχεῖν». ¹ Πνευματικαὶ ἄρα ἀξίαι ἢ πνευματικὰ ἀγαθὰ εἶναι τὰ παρέχοντα εἰς τὴν εὐδαιμονικὴν τάσιν τοῦ ἀτόμου ἐσωτερικὴν δύναμιν καὶ προσδοκίαν ἐκπληρώσεως. Εἶναι ἀνέφικτος βίος εὐδαίμων, ἐὰν δὲν εἶναι ἅμα φρόνιμος καὶ καλὸς καὶ δίκαιος. Ὡστε καὶ εἰς τὴν Ἐπικουρείου σχολήν, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας τότε φιλοσοφικὰς σχολάς, τὸ ἰδεῶδες τοῦ μακαρίου βίου προσλαμβάνει ἡθικὴν ἀπόχρωσιν. Οὕτω γεννᾶται ἡ ἐσωτερικὴ ἐκείνη ἐλευθερία καὶ ἀταραξία τοῦ σοφοῦ, ὅστις ἠδέως μὲν ἀπολαύει τοῦ βίου τὰ φαιδρὰ καὶ τὰ τερπνά, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἔτοιμος νάντε-πεξέλιθι ἀφόβως πρὸς τὰς θυέλλας τῆς τύχης.

Ἐχοντες κατὰ νοῦν τὰνωτέρω διδάγματα τοῦ Ἐπικουρίου, οὐδόλως εὐρίσκομεν παράδοξον, ὅτι ἐν συστήματι, τοῦ ὁποίου ἢ περὶ βίου θεωρία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς, ἐξυμνεῖται ὁ βίος ὁ ὀλιγαρχῆς. (Καὶ μᾶζα καὶ ὕδωρ τὴν ἀκροτάτην ἀποδιδοῦσιν ἡδονήν, ἐπειδὴν ἐνδέων αὐτὰ προσενέγκηται). Ἐν τῇ ὀλιγαρχείᾳ ταύτῃ, ἥτις εἶναι συνδεδεμένη μόνον πρὸς τὰς ἀπλουσιότητας τῆς φύσεως χρείας, εἶναι ἔτοιμος ὁ σοφὸς νὰ διαγωνισθῇ καὶ πρὸς τὸν Δία ὑπὲρ τοῦ ἀθλοῦ τῆς εὐδαιμονίας. Ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἀνεξαρτησίᾳ καὶ ἀταραξίᾳ του προσλαμβάνει συγχρόνως τόσον μέγα ἀξίωμα, ὥστε νὰ ζῇ «ὡς θεὸς ἐν ἀνθρώποις». Ὁ σοφὸς οὗτος δύναται νὰ ναναιχθῇ ἐν ἀνάγκῃ ἀληθινὸς ἦρωας, ἀταρακτῶν καὶ ἐν μέσῳ τῶν στρεβλώσεων καὶ βασανισμῶν, διασφῶζων τὸ συναίσθημα τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἐντὸς τοῦ ταύρου τοῦ Φαλάριδος. Ἄλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Ἐπικουρείου σοφοῦ τὸ ἡρωϊκὸν γνῶρισμα εἶναι ἀμυδρόν, τοῦναντίον δὲ ἐπικρατεῖ καὶ προκύπτει ἔμφανεστερος ὁ ἡσυχαστικὸς χαρακτήρ, ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς ἡδονικῆς θεωρίας. Ὁ Ἐπικουρισμὸς δὲν ζητεῖ νὰ τεθῇ ὑπὲρ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ νὰ ποφύγη

¹ Τοῦτο ὑπομινῆκει ἡμᾶς τὸ τοῦ Ἀγγλου Στουάρτου Μίλλ: «Κάλλιον νὰ εἶναι τις ἀνθρώπος δυσηρεστημένος ἢ χοῖρος εὐχαριστημένος, κάλλιον δυσηρεστημένος Σωκράτης ἢ εὐχαριστημένος μωρὸς».

πασαν πρὸς ταύτην σύγκρουσιν καὶ νὰ ἐξασφαλίση εἰς ἑαυτὸν ἡσυχον καὶ γαλήνιον βίον διὰ φρονίμου καὶ εὐλογίστου χρησιμοποίησεως τῆς πραγματικότητος, καθὼς εἶναι αὕτη. Ἡ παρ' Ἐπικούρῳ περιγραφή τοῦ εὐδαιμονος βίου τῶν θεῶν, οἵτινες ἐν ἀπτώτῳ ἰλαρότητι διάγουσι μακαρίως, οὔτε αὐτοὶ πράγματα ἔχοντες οὔτε τοῖς ἄλλοις παρέχοντες, ἀποτελεῖ τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ Ἐπικουρείου σοφοῦ. Ἀποκρούων ὁ Ἐπίκουρος τὰ ἐπὶ μέρους κατ' αἴσθησιν συναισθήματα, τ. ἔ. τὴν στιγμιαίαν ἐν κινήσει ἡδονὴν τῶν περὶ τὸν Ἀριστίππον Κυρηναϊκῶν, εἰσάγει ὡς μέτρον εὐδαιμονίας τὴν καταστηματικὴν ἡδονήν, τ. ἔ. τὴν σταθερὰν καὶ ἰσόρροπον διάθεσιν τὴν στηριζομένην ἐπὶ τῆς υγείας τοῦ σώματος, τῆς εὐσταθείας τῆς σαρκὸς καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς λύπης καὶ τοῦ φόβου. Ἡ διάφορος αὕτη ἀντίληψις τῶν δύο ἡδονικῶν εἶναι λίαν χαρακτηριστική. Ὁ ταραχώδης βίος τοῦ Ἀριστίππου παραβαλλόμενος πρὸς τὴν ἐν τοῖς κήποις εἰρηνικὴν διατριβὴν τοῦ Ἐπικούρου δεικνύει, πῶς ἡ ἀντίθεσις αὕτη μετέβη ἀπὸ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν. Ἡ πολυτάραχος νεότης καὶ τὸ εἰρηνικὸν γῆρας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας φαίνονται ἀντικατοπτριζόμενα εἰς τοὺς δύο τούτους φιλοσόφους.

*
* *

Ἐὰν κύριον γνώρισμα τοῦ ἀληθινοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ τούτου αὐτάρκεια καὶ ἀνεξαρτησία, εὐνόητον τί ὁ Ἐπίκουρος δοξάζει περὶ τῆς εἰς τὰ πολιτικὰ ἀσχολίας; λάθ ε βιῶσας ἦτο τῶν Ἐπικουρείων τὸ προσφιλες ρητόν. Ἡ ἀπὸ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἀποχή, ἡ ἀπραγμοσύνη καὶ ὁ περιορισμὸς εἰς τὸν πάντοτε τελειοποιούμενον κατ' ἰδίαν βίον εἶναι ἀναγκαῖος ὄρος τῆς εὐδαιμονίας. Ἐν τῇ τύρβῃ τοῦ δημοσίου βίου διαβλέπουσιν οἱ Ἐπικουρείοι οὐχὶ μικρὰν φθορὰν τῆς εὐδαιμονίας τοῦ σοφοῦ. Τὴν ἀταραξίαν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου προτιμῶσι μᾶλλον παρὰ τὸν ἀκάνθινον στέφανον τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως, τὸν ὁποῖον προσφέρουσι τὰ δημόσια ἀξιώματα. Ἀλλὰ πάλιν θεωροῦσιν ἀναγκαίαν

τὴν ὑπαρξίν τῆς πολιτείας, ὅπως διὰ καταλλήλων νόμων προστατεύη αὕτη τὸν σοφὸν καὶ ἔξασφαλίζῃ τὴν ψυχικὴν τούτου γαλήνην καὶ ἡρεμίαν.

Ἄλλ' οὐδὲ πρὸς τὸν οἰκογενειακὸν θεσμὸν δεικνύει ὁ Ἐπίκουρος ἰδιαιτέραν τινα συμπάθειαν: Ὁ γάμος θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ δεσμὸς ὀχληρός. Διὰ τῆς οἰκογενείας ἐμπλεκόμενος ὁ ἄνθρωπος εἰς δίκτυον ποικίλων σχέσεων καὶ ἐξαρτήσεων γίνεται εὐτρωτότερος καὶ ἐμβάλλει εἰς κίνδυνον τὴν εὐτυχίαν του· μάλιστα δὲ τὰ τέκνα εἶνε διαρκῆς πηγὴ ὀδυνηρᾶς μερίμνης καὶ ἀνησυχίας. Ὡστε προτιμότερον ὁ σοφὸς νὰ παραιτῆ τὸν γάμον καὶ νὰπαλλάσσεται τῶν ἐκ τούτου ὀχληρῶν ἐπακολουθημάτων.

Ἀποσπῶν ὁ Ἐπικουρισμὸς τὸν σοφὸν ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ καθιστῶν ἀδιάφορον πρὸς τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν, ἐκινδύνευε νὰ περιαγάγῃ αὐτὸν εἰς ἀπομόνωσιν. Τὸν κίνδυνον τοῦτον ἐφρόντισεν ἐπιμελῶς νὰποφύγῃ πλέκων ἕτερον δεσμὸν ἰσχυρῶς συνεκτικὸν τῆς ἀμοιβαίας κοινωνίας, τὸν δεσμὸν τῆς φιλίας. Τὸ συναίσθημα τῆς φιλίας ἐκαλλιεργεῖτο μετὰ στοργῆς ἐν τῇ Ἐπικουρείῳ σχολῇ. Νὰ συνεννοῦται τις μετ' ἄλλων ὁμοφρόνων καὶ ὁμοτρόπων, ὑπὲρ τῆς ἰδίας διαθέσεως νὰ εὐρίσκη ἔντονον ἀπήχησιν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν φίλων, ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ἀνταλλαγῇ στοχασμῶν, αἰσθημάτων καὶ καλῶν πράξεων νὰ διασώζῃ ζωηρὰν καὶ ἀδιάπτωτον τὴν ἐνέργειαν τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς χαρᾶς, τοῦτο κατὰ τὸν Ἐπίκουρον εἶναι τὸ τέλος τῆς φιλίας. Ἡ Ἐπικουρείος φιλία εἶναι φίλαυτος. Ἡ φιλία εἶναι ἀγάπη οὐχὶ τυχαία καὶ ἐπιβεβλημένη, ὅπως ἡ τῶν συγγενῶν ἀγάπη, ἀλλ' ἐξ ἐλευθέρως προαιρέσεως προελθοῦσα· συνάπτομεν φιλίαν ἐνθυμούμενοι τὴν χρεῖαν καὶ τὸ συμφέρον καὶ θεωροῦντες τὸν φίλον διαρκῆ πηγὴν χαρᾶς καὶ ἡδονῆς. Ἀλλὰ πῶς ἐξηγητέα ἡ παρατηρουμένη πολλάκις μέχρις αὐταπαρνησίας ἀφοσίωσις πρὸς τοὺς φίλους; Καὶ ἐνταῦθα κατὰ τὸν Ἐπίκουρον τὸ κύριον ἐλαττήριον εἶναι ἡ ἡδονή. Ὁ εὐγενῶς φίλαυτος εἶναι προθυμὸς νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ τοῦ φίλου, ὅταν ἡ θυσία εἶναι μηδὲν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐκ ταύτης χαράν.

Ψυχολογικώτερον ἠρμήνευσαν τὴν ἀφίλαυτον ἀφοσίωσιν ἐν τῇ φιλίᾳ οἱ ὕστερον Ἐπικούρειοι, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἕξεως. Ἀγαπῶμεν τοὺς φίλους καθὼς ἀγαπῶμεν τοὺς τόπους, ὅπου ζῶμεν, καὶ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Πρόσωπα καὶ πράγματα γίνονται πρὸς ἡμᾶς προσφιλῆ διὰ τῆς μακρᾶς ἕξεως καὶ συνηθείας· δὲν ἀπαιτοῦμεν πλέον παρ' αὐτῶν νὰ εἶναι διαρκῶς ὠφέλιμα· συνενοῦμεθα μετ' αὐτῶν διὰ τῶν ἡδέων θελητήρων τῆς ἀναμνήσεως. Ὁ φίλος κατ' ἀρχὰς μὲν εἶναι μέσον ἐπιζητεῖται ἐκ συμφέροντος καὶ ὡς ὑποστήριγμα, ἔπειτα δὲ γίνεται σκοπὸς ἀγαπᾶται αὐτὸς κατ' ἑαυτόν. Συνάπτοντες φιλίαν, ἐν ᾧ σκεπτόμεθα ἡμᾶς αὐτούς, καταντῶμεν διὰ τῆς συνηθείας εἰς τὸ νὰ φροντίζωμεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων μᾶλλον ἢ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν ὁρῶμεθα ἐκ τῆς φιλαυτίας καὶ καταλήγομεν εἰς τὴν αὐταπαρνησίαν καὶ τὴν αὐτοθυσίαν. Ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη ὑπενθυμίζει ἡμᾶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ προμνημονευθέντος ὠφελιμολόγου Ἀγγλου Μίλλ, κατ' ἣν ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα ἀρχηθενῆσαν μέσα, γίνονται διὰ τοῦ συνειρμοῦ σκοποὶ, ἀξίαι αὐτὰ κατ' ἑαυτά. Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος ἀσχεῖ κατ' ἀρχὰς τὴν ἀρετὴν ἕνεκα τῆς εὐδαιμονίας του, εἶτα δὲ κατ' ἑαυτήν, καθὼς ὁ φιλάργυρος καταντᾷ νὰγαπᾷ τὸ ἀργύριον διὰ τὸ ἀργύριον, ἀφ' οὗ πρότερον τὸ ἠγάπησε διὰ τὴν ἰδίαν του χρῆσιν.

Εἰς ἐπιστήριξιν καὶ διάδοσιν τῆς διδασκαλίας του μετεχειρίσθη ὁ Ἐπίκουρος πλὴν τῶν πολυαριθμῶν συγγραφῶν του κάλλιστον καὶ τελεσφορώτατον μέσον, τὴν ἐπιστολογραφίαν. Διὰ τοῦ μέσου τούτου κατώρθωσε νὰ πληθύνῃ καὶ συγκρατήσῃ τοὺς πιστοὺς καὶ ὡς ἐνθεὸς ἀπόστολος νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀγάπης, τῆς ἀλύτου εἰρήνης καὶ τῆς ἀταραξίας. Τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποῖαν καὶ ἐκτὸς τῶν κήπων μακρὰν διεσκόρπισεν, ἀπέλαυσεν πολλαπλασίαν. Οἱ μαθηταὶ καὶ ζῶντα αὐτὸν ἀνηγάπησαν καὶ ὡς θεὸν ἐλάτρευσαν καὶ τεθνεῶτα· εὐλαβῶς ἀνεμνησκοντο τοῦ διδασκάλου καὶ εὐλογητὸν παρ' αὐτοῖς ἦτο τὸ ὄνομά του. Οὕτω πάντοτε πράττει, ὡς ἂν νὰ σὲ βλέπῃ ὁ Ἐπίκουρος. Τοῦτο παρήγει ὁ διδάσκαλος καὶ ἡ παραίνεσις ζῶντος αὐτοῦ καὶ

τεθνεώτος διετηρείτο ζωηρά εἰς τὰς ψυχὰς τῶν τροφίμων μεταδιδόμενη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἐπὶ ἕξ περιόπου αἰῶνας, καθ' οὓς ἡ σχολὴ ἤκμασεν. Τιμῶντες δέ οἱ ζηλωταὶ τὴν μνήμην τοῦ ἀρχηγέτου ἔφερον διαρκῶς μεθ' ἑαυτῶν τὴν εἰκόνα του κεχυραγμένην ἐπὶ δακτυλιολίθων καὶ ποτηρίων.

Οἱ Ἐπικούρειοι δὲν ἀπετέλουν κυρίως σχολήν, ἀλλὰ κοινότητα. Τὸ δὲ ταύτην συνέχον καὶ ἀποχωρίζον ἀπὸ τῆς λοιπῆς κοινωνίας ἦτο αὐτὴ ἡ διδασκαλία, ἡ θρησκεία οὕτως εἰπεῖν τῆς κοινότητος. Τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἐφρόντισεν ὁ Ἐπικουρος ὡς προεορρήθη, οἶονεὶ νὰ κωδικοποιήσῃ εἰς αὐστηρῶς ἀπρητισμένον σύνολον δογμάτων ἐπιστημονικῶς μὲν ἀποδεδειγμένων, ἀλλὰ καὶ ἀναμφισβητήτων, σταθερῶν καὶ ἀκινήτων. Οἱ Κῆποι δὲν ἦσαν, ὅπως ἡ Ἀκαδημία καὶ τὸ Λύκειον, παιδευτήριον προωρισμένον νὰ μορφώσῃ πολιτικοὺς ἢ ἐπιστήμονας, ἀλλ' ὠργανωμένη εἰσαίρεσις, εἰς ἣν ὁ ἀπομεμονωμένος ἄνθρωπος εἰσερχόμενος ἠδύνατο νὰ εὗρῃ παρηγορίαν καὶ νὰ διδαχθῇ πᾶν τὸ ἀναγκαῖον εἰς βίον εὐδαίμονα. Ἦτο λοιπὸν ἡ κοινότης αὕτη οἶονεὶ κράτος ἐν κράτει, χρησιμοποιουσα μὲν καὶ τὸ κυρίως κράτος ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιεῖ τοῦτο πᾶς πεπολιτισμένος ἄνθρωπος, πρὸς ἀσφάλειαν καὶ προστασίαν τῆς ἰδίας ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ περὶ οὐδενὸς κράτους φροντίζουσα, διότι ἐπίστευεν ὅτι οἱ τὰ δόγματα αὐτῆς ἀκολουθοῦντες δύνανται εἰς πᾶν κράτος νὰ εὐημερῶσιν.

Ἡ Ἐπικουρεῖος φιλοσοφία εὔρε δριμεῖς ἐπικριτὰς, ἀλλὰ καὶ θερμοὺς ἐπαινέτας. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπαιρηθή νάνανεώσῃ τὸν Ἐπικουρισμὸν κυρίως ὁ τοῦ Καρτεσίου σύγχρονος καὶ σφοδρὸς πολέμιος Γάλλος κληρικὸς Πέτρος Gassendi (1592-1655), ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ τοῦτου φίλτατος καὶ σχεδὸν μαθητὴς Ἄγγλος Θωμᾶς Hobbes, ἄλλοι δέ, ἐν οἷς καὶ ὁ M. Guyau (La morale d' Epicure, 1878) θεωροῦντες τὸν Ἐπικουρον ὡς τὸν ἰδρυτὴν τῆς ὠφελιμολογικῆς ἠθικῆς καὶ τὸν πρόδρομον τοῦ Βέθαμ, Στουάρτου Mill καὶ τῶν ἄλλων Ἄγγλων ἠθικολόγων ἐπαινοῦσι καὶ ἀποθαυμάζουσι τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸ ἔργον. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα εἶναι καταφανὴς ἡ διὰ τοῦ συστήματος τούτου διήκουσα μονομέρεια καὶ στενὴ ἀποψις. Τὴν

στενήν ταύτην ἄποιψιν κάλλιστα κατέδειξεν κρίνων τὸν Ἐπικουρισμὸν σύγχρονος Γερμανὸς φιλόσοφος, ὁ Eucken. «Ἡ ὑπὸ τοῦ συστήματος τούτου συνισταμένη διαγωγή βίου ὑπονοεῖ προϋποθέσεις, τὰς ὁποίας δὲν δικαιολογεῖ, πρὸς τὰς ὁποίας μάλιστα κατ' αὐστηρὰν ἔννοιαν ἀντιφάσκει. Ἀπαιτεῖ πολιτισμὸν ἱκανῶς ἀνεπτυγμένον, λεπτὴν αἴσθησιν καὶ τινα εὐγένειαν συναισθήματος καὶ κρίσιν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὠραίου· ἄνευ τούτων ὁ βίος θὰ καθίστατο κενὸς ἢ θὰ κατέπιπτεν εἰς ἀγροικίαν. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ἡ τοιαύτη διαγωγή δὲν παρακινεῖ ἡμᾶς, ὅπως συντελώμεν διὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας καὶ διὰ προσωπικῶν θυσιῶν εἰς τὴν παρασκευὴν τοιοῦτου πολιτισμοῦ. Εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν φυσικόν, τὸν κατ' αἴσθησιν ζῶντα, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου δὲν προάγουσιν ἡμᾶς αἱ ἔννοιαι αὐτῆς, ἐπιθέτει ἀπλῶς προσωπικότητα λεπτῶς ἡμερωμένην καὶ ἐξηυγενισμένην, μετὰ σπουδῆς ἐπιδιώκουσαν σκοποὺς ἰδεώδεις καὶ ἠθικούς. Ὅθεν ἡ Ἐπικούρειος ἐκδοχὴ εἶναι παράσιτος τις ζῶν ἀπὸ ξένης τραπέζης· τῶν ἄλλων οἱ κόποι ἀνάγκη πρότερον νὰ παραγάγωσιν, ὅτι αὕτη δι' ἔλαφροῦ κινήματος μεταστρέφει εἰς ὑποκείμενον σκέψεως καὶ ἀπολαύσεως. Διὰ τοῦτο ὁ Ἐπικουρισμὸς, καίτοι δυνάμενος εἰς ὠρισμένας ἐποχὰς ν' ἀσκήσῃ ἀτομικὴν γοητείαν καὶ ἐπίδρασιν, δὲν εἶναι ἐκδοχὴ ζωοποιὸς καὶ δημιουργικὴ· παραμένει δευτερογενὲς φαινόμενον, πρόσθετον παρακολούθημα πολιτισμοῦ προηγμένου, κατὰ πολὺ μάλιστα προηγμένου, καὶ ὡς τοιοῦτος θὰ εἶναι δυνατόν πάντοτε εἰσέτι νὰ ἐμφανίζεται ὑπὸ νέας μορφᾶς καὶ νὰ εὕρισκῃ θιασώτας. Ἄλλ' ὅλη του ἡ πρακτικὴ σοφία, ὅλη του ἡ δεξιότης καὶ ὅλη του ἡ ἐρασμιότης δὲν ἀπαλλάττουσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐλαττώματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ βαρύτερον ἐλάττωμα βίου πνευματικοῦ: ἀπὸ τῆς δημιουργικῆς ἀδυναμίας.» Ἄλλ' ἐὰν ἡ δημιουργικὴ ἀδυναμία εἶναι σύμπτωμα καμάτου καὶ προάγγελμα θανάτου, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι τὸν θνήσκοντα ἐκεῖνον ὠραῖον ἑλληνικὸν κόσμον ὠραιότατα ἀπεικονίζει καὶ κάλλιστα ἐμφανίζει, εἴπερ τις καὶ ἄλλη αἴρεσις, μάλιστα ὁ Ἐπικουρισμὸς.